

ФІЛОСОФСЬКО-ЕПІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ АНТИЧНОСТІ МОВОЮ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ (ЗА ТВОРОМ С. В. ПРОЛЕЄВА "ЄЛЕНА ПРЕКРАСНА: ТРАГЕДІЯ КРАСИ")

В статті аналізується твір С. Пролєєва "Єлена прекрасна: трагедія краси" як вірєць герменевтичного підходу до античності – актуалізації одного із життєдайних джерел сучасної європейської культури. Робляться спроби знайти в тексті книги алюзії на стародавні артефакти, виявити творчий сенс філософського міфу, розкрити універсальні "екзистенціали" людського життя. Єлена постає в центрі філософського епосу як ствердження нового типу героя. Однією із центральних проблем книги є проблема війни і миру.

Ключові слова: антична культура, антична трагедія, герменевтика, філософський епос, проблема війни і миру, сенс життя.

Актуальність нашої роботи обумовлюється необхідністю в межах сучасних глобалізаційних процесів постійно відтворювати здобутки стародавніх культур мовою сучасної цивілізації. Якщо глобалізація розгортається лише в синхронічній площині і не має діахронічної складової, їй загрожує занепад цивілізації в цілому, яка в такому випадку позбавляється своїх життєдайних культурних джерел. Крім того, важливим є вивчення різноманітних форм інтерпретації стародавніх текстів у артефактах національної культури. Подібна робота протистоїть культурно-історичній ентропії, внаслідок якої тексти іншої доби стають закритими навіть для "освічених" людей. З цього випливає потреба не тільки у виразних, з професійної точки зору, мовних перекладах, але й у не менш високоякісних культурних реконструкціях. Як пише С. Пролєєв, питання про подолання величезної історичної дистанції, що відділяє нас від античності – це питання розуміння актуальності минулого. Історія перевіряється герменевтикою [7, с. 194]. Музейне відношення до античності має бути доповненим практиками її перекладу на мову сучасної культури [7, с. 196].

Вихід книги С. В. Пролєєва "Єлена прекрасна" – це, на наш погляд, поява знакового тексту, що поєднує багаторічні авторські розвідки античності з філософською міфопоетикою. При цьому здійснюється як долучення до джерел античної культури (міфології, релігії, філософії, науки, історії, побуту тощо), так і художньо-культурологічна адаптація відповідного матеріалу до можливостей сучасного реципієнта. Книга Сергія Пролєєва – це також розуміння однієї з причин кризи філософського дискурсу в межах вищої освіти як криза відповідної мови. Йдеться про необхідність збагачення філософії стилістично та змістовно різноманітними практиками, що знімають відчуження філософії як в освітньому просторі, так і в суспільстві в цілому. Автор книги є спадкоємцем герменевтично-феноменологічної течії європейської філософії, та наразі витончений раціоналізм цієї традиції спускається з вершин елітної, категоріально переважаного філософії та робить крок назустріч всім, хто прагне повноцінного самостійного мислення.

Метою нашої статті є аналіз змісту реконструкції античності в межах книги С. Пролєєва "Єлена прекрасна: трагедія краси" засобами герменевтичного діалогу. Своїми завданнями ми вважаємо виявлення основних аспектів перетину автентичності та актуальності відповідного інтертексту.

Дослідниця античного інтертексту української літератури О. Гальчук напрямками інтеріорізації відповідних сенсів в українську культуру називає 1) перекладацьку, 2) художню та 3) науково-критичну традиції осмислення культурного і духовного досвіду Стародавніх Греції та Риму [2, с. 83]. Не випадково перекладацька діяльність стоїть на першому місці: тільки на поверхні в якості готового результату така діяльність є виключно перекладом з однієї мови на іншу. Фактично ж вона об'єднує й інші напрямки роботи з античністю. "Українські перекладачі" – це традиційний "бренд" нашої культури як взагалі, так і зокрема, коли йдеться саме про античність. Достатньо назвати такі імена, як: Борис Тен (М. В. Хомичевський), А. О. Содомора, Й. Кобів, Д. Коваль-Гнатів, В. Ставнюк, О. Кислюк, У. Головач, А. Тихолаз та ін.

Науково-критичну традицію в сучасному українському дискурсі представлено роботами Б. Баглай-Соляник, В. Башманівського, К. Буслаєвої, О. Вишневої, О. Гальчук, А. Демченко, Т. Іванюхи, М. Майстренко, М. Мандеса, П. Мірошніченко, Ю. Микитенко, Н. Мочернюк, В. Папушиної, В. Пашенка, Н. Пашенко, Г. Підлісної, О. Турган, Т. Шевчук та інших дослідників, які мають своїм предметом як саму літературну спадщину античності, так і відповідну традицію в художніх рецепціях

українських письменників і поетів (Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, М. Зерова, Д. Загула, С. Гординського та ін.).

Якщо ж йдеться про широкий, культурний контекст, то до вже названих напрямків необхідно додати філософські та культурологічні рефлексії відносно, перш за все, впливів античності на вітчизняну культуру на різних етапах її розвитку. В цьому руслі ми можемо спиратися на роботи А. Бичко, І. Валявко, Т. Голіченко, Т. Кононенка, С. Кримського, В. Малахова, О. Матюхіної, О. Олександрової, М. Поповича, С. Пролєєва, С. Ушакова, С. Шевцова та ін.

Книга С. В. Пролєєва "Єлена прекрасна: трагедія краси" є унікальним у сучасній культурі поєднанням філософського, наукового та художньо-міфологічного дискурсів на основі троянського циклу міфів (та їх античних інтерпретацій). Йдеться про пост-історичний епічний твір, у якому присутні всі пласти людського буття, починаючи від побуту і закінчуючи філософією та релігією. При цьому кожне слово, подія, предмет, топос, думка, що зустрічаються в книзі, мають під собою вагоме підґрунтя. Вони є результатом багаторічної систематизуючої та філософсько-інтерпретаційної роботи автора з античними текстами.

Зокрема, в часи античності не існувало чітких синхронічно-діахронічних узгоджень між різними міфами. Натомість автор відтворив картину всіх подій троянської війни та наявних версій цих подій саме в контексті єдиного хронотопу. При цьому читач усвідомлює чимало несподіваних фактів міфічних подій, що підважують усталені стереотипи. Зокрема, що Єлені на час захоплення Трої було близько 50 років, а коли її вкрав Тесеї – лише 12-13; що Ахілл був ще підлітком (15 років), коли пішов на Трою. І це був перший похід, тоді як другий, про який оповідає "Іліада", розпочався лише 10 років потому. Автор звертає увагу читача на те, що майже всі ахейські герої – переможці! – або загинули, або стали вигнанцями з рідних міст (цим утворюється суворе тло осуду війни) тощо. В кожному з неймовірних, на перший погляд, поворотів сюжету автор може послатися на певне античне першоджерело. Так, версію щодо двійника Єлени пов'язано з відомим фактом паліодії Стесіхора [8]. Поет Стесіхор дуже негативно відгукнувся про Єлену як про підступну зрадницю, основну причину жадливої війни. Після цього він осліп. Поет почав благати богів, і тоді уві сні йому предстала Єлена, яка пояснила причину такого покарання. Тоді Стесіхор написав паліодію, тобто зречення: він відмовлявся від своїх слів і стверджував, що насправді Єлена ніколи не зраджувала чоловікові та взагалі не була у Трої. Війна йшла через створений богами з ефіру двійник, а справжня Єлена під час війни перебувала в Єгипті. Як свідчить легенда, після закінчення "покаянної" поеми на честь Єлени поет прозрів. Посилання на цей факт можна прочитати в діалозі "Федр" Платона [4, с. 243 а-в]. Пізніше на основі такого ж сюжету створює трагедію "Єлена" античний трагік Евріпід, який принципово змінює деякі ціннісні акценти в античній культурі [9]. Зокрема саме він у новій оптиці показує жіночу долю.

Сумлінно слідуючи античним джерелам, С. Пролєєв водночас створює оригінальну версію розгортання подій війни, в межах яких є місце навіть детективній історії. В ній читачу пропонується розплутати досить складну комбінацію тем боротьби за владу, сепаратних переговорів, помсти, зради, жадібності, підступності та пристрасного кохання. Як на мене, дві глави "Книги Одиссея" – "Лазутчик" та "Паламед" могли б розростися до окремої історії в популярному на сьогодні жанрі детективу [5, с. 200-213].

Текст книги переконливо свідчить про власний досвід життя автора в античності, що поєднує герменевтичне вживання в античну культуру із осмисленням універсальних людських ситуацій та проблем. Майже в кожному образі перед нами постає людина в інтер'єрі стародавності, але сутнісно ми відчуваємо її близькість. З цього боку книга постає філософською енциклопедією "екзистенціалів" дитинства, юнацтва, зрілості та старості [5, с. 13-14, 16-17, 29-30, 45-47, 163-166, 278-279].

Особлива тема для обговорення – міфопоетика книги. Перед нами філософсько-психологічний міф, тобто міф, який є філософічним з раціоналістичної точки зору та психологічно достовірним. Особисто цікавими є дві філософсько-міфологічні "замальовки". Перша – це картина буття від Хаосу до втрати Кроносом влади. Також дуже виразним є опис гераклітівського світогляду, в якому постає картина буття, субстанцією якої виступає вогонь як божественна енергія. Останній образ-поняття С. Пролєєв вписує в сюжет загибелі Трої, поєднуючи з образами велетенської пожежі, в якій було знищено велике місто. Завершується цей фрагмент оптимістичною есхатологічною картиною: "Бог возвратит к Себе все гибнущее – смерть поправ, спасет. То будет торжество огня, в который обратится весь горестный, на части и частицы разделенный хладный мир" [5, с. 240].

Якщо традиція філософських міфів пішла ще від Гесіода та Апулея, то взірцем глибокої психологізації міфу для автора, можливо, слугував роман Т. Манна "Йосип та його брати". Вплив останнього твору відчувається не тільки в психологізації нарративу, але й в духовній інтерпретації краси та деяких паралелях сюжету.

Автор широко використовує потенціал "візуальності" складних, багаторівневих в змістовному плані образів твору. І при цьому книга залучає читача до захоплююче цікавого інтелектуального дискурсу пошуків, порівнянь, паралелей, алюзій, загадок і спроб їх відгадати. Зокрема підкреслено виразними є паралелі між поховальними іграми на честь Патрокла, зображеними в "Іліаді" Гомера, та поховальними іграми на честь царевича Олександра (Паріса). Опису останніх ігор присвячено шість глав

"Єлени" з "Книги Паріса". Ситуація "замовчування" змісту змагання із кидання спису у Гомера дає можливість автору "Єлени" реконструювати перебіг цієї частини поховальних ігор. Треба визнати, що С. Пролеев зробив це не тільки переконливо з історичної точки зору, але й дуже виразно в сенсі художнього змісту образів героїв, їх психології [6, с. 95]. У Гомера надмірна пишнота поховальних ігор на честь Патрокла є екзальтованим виразом горя Ахіллою з приводу загибелі друга. Що ж до ігор на честь Олександра в описі С. Пролеева, то вони позбавлені надмірності, людських жертв і, відповідно, описуються такими, якими вони є в рецепції сучасних дослідників [3, с. 464].

У Гомера йдеться лише про один рік Троянської війни та про повернення Одиссея, натомість автор "Єлени" систематизує практично всю відому нам інформацію відносно Троянської війни та долі тих її героїв, які є дотичними своїми долями із життям Єлени. Відповідно текст складається із шести книг – "Книги Леди", "Книги Тесея", "Книги Паріса", "Книги Одиссея" та "Книги Менелая", змістовним центром яких є "Книга пристрастей", що фактично є книгою Єлени. Автор зробив виняток для назви цієї книги, щоб у читача не склалося помилкове враження, ніби тільки одна книга присвячена Єлені, тоді як весь текст має образ найпрекраснішої з жінок за центральний.

Найбільш глибоко в книзі пов'язані долі Тесея та Єлени: саме Тесеєм отримав нелегке завдання від богів знайти найпрекраснішу. Автору книги випадає завдання разом із Тесеєм не просто знайти найпрекраснішу, але й пояснити свій вибір. І він справляється з ним. Дивлячись на Єлену, пролеєвський Тесеєм відчув не захват і не потяг, а трепет; все найкраще, що було приховано в ньому, відкрилося в якусь мить. Що ж до Менелая, то його сповнене щастя життя з Єленою перетворюється на безглуздий мотлох марноти: війну за двійника. Навіть тоді, коли Менелай зустрічає в Єгипті справжню Єлену, він не може відмовитися від примарного сенсу власного псевдо-героїзму і залишає все так, як є. Тобто дискусія Менелая та Агамемнона, що відбулася на початку твору (глава "Брати" з "Книги Тесея") закінчується перемогою Агамемнона. В житті Менелая влада виявляє себе важливішою за любов.

Якщо в античних джерелах, особливо у Гомера, Єлена постає як своєрідна "пляма замовчування", автор наповнює цей образ найглибшим змістом і ставить у центр епосу не тільки "апофатично", але й "катафатично". Образ Єлени виступає ствердженням нового типу героя, нових цінностей; своєрідним пророцтвом щодо сенсу людського життя, яке приходить на зміну античності. Тобто "Єлена" – це твір, який виражає не тільки саму античну культуру, але й її внутрішню тенденцію, напрямок її подальшої трансформації. А трагедія краси виявляється трагедією нерозкритого, незрозумілого античності пророцтва про любов як джерело та сенс життя. При цьому автор розвиває саме ту тенденцію у розвитку образу Єлени, яка не знайшла свого продовження в реальній історії культури. Відповідно, для автора неприйнятним є обоження Єлени, тобто той історичний напрямок розвитку паліодії Стесіхора, що знайшов своє втілення у вченнях гностичних сект.

Наразі текст "Єлени" є загальнодоступним в аудіоформаті (що, до речі, відповідає примату усного слова в античній культурі над письмовим). Причому озвучив текст сам автор, що є дуже цінним для розуміння автентичних акцентів та першого "прочитання" цього багаторівневого в змістовному плані твору. Тобто не тільки за змістом, але й за діалогічною формою книга С. Пролеева є значною мірою частиною того досвіду філософування, який був характерним для античного дискурсу. Перевага усного мовлення над письмом в античності є тією характерною ознакою минувшини, в якій наша скріптоорієнтована сучасність нечасто віддає собі звіт. Не лише поеми Гомера проіснували в усному переказі кількаторок років, перш ніж були записані; можна сказати, що Греція їх давно чула і знала, а лише потім прочитала. Навіть Платон віддає незаперечну перевагу усному мовленню у строгій справі філософування. Інші параметри книги також засвідчують її роль як місця зустрічі античного світу та сучасної свідомості. Перед нами поетичний текст, однак він надрукований як прозаїчний. Графічно представлена проза має перетворюватися на поезію у свідомості читача, яка розпізнає у тексті ритм і мелодію. Ця ситуація подібна до давньогрецького письма, яке не мало проміжків та знаків пунктуації. Слова з суцільного шеругу літер вирізняла лише свідомість читача. До цієї особливості писемності апелював, зокрема, Геракліт. Також поетична форма твору, яку визначає ритм, а не рима, відображає найдавніший, доримований період існування поезії.

Таким чином, книга С. Пролеева "Єлена прекрасна" є чудовим взірцем актуалізації античної міфології та філософії мовою сучасної культури. Мандруючи сторінками цієї книги ми "зустрінемося вже не з міфічними героями, а зі звичайними, якими вони є, людьми – на дорозі вже й не до Афін, а просто до людської оселі, де у пошані ... Мудрість" [1].

Використані джерела

1. Андрій Содомора // Режим доступу: <http://maysterni.com/user.php?id=3342>
2. Гальчук О. Античний інтертекст української літератури: теоретичні аспекти / О. Гальчук // Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови. – 2012. – Вип. 20. – Ч. I. – С. 82–88.
3. Кюизень Ж. Странствия Улисса / Ж. Кюизень. – М. : Вече, 2008. – 480 с.
4. Платон. Федр / Платон. Сочинения. В трех т. – М. : Мысль, 1970. – Т. 2. – С. 157– 222.
5. Пролеев С. Елена прекрасная: трагедия красоты / С. Пролеев. – К. : Дух і Літера, 2015. – 288 с.

6. Пролеев С. Елена прекрасная: трагедия красоты (аудиоверсия) / Режим доступа: <http://www.ex.ua/100566805?r=3454>).
7. Пролеев С. В. Перелагая античность: к вопросу о герменевтическом преодолении исторической дистанции / С. В. Пролеев // Докса. – № 2 (24). – 2015. – С. 194–201.
8. Стесихор. Материал Википедии – свободной энциклопедии / Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Стесихор>.
9. Еврипид. Елена / Еврипид. Трагедии. В двух т. – Т. 2. – М. : Искусство, 1980. – С. 65–144.

Столяр М. Б.

**ФИЛОСОФСКО-ЭПИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ АНТИЧНОСТИ
НА ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ (НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ С. В. ПРОЛЕЕВА
"ЕЛЕНА ПРЕКРАСНАЯ: ТРАГЕДИЯ КРАСОТЫ")**

В статье анализируется произведение С. В. Пролеева "Елена прекрасная: трагедия красоты" как образец герменевтического подхода к античности – актуализации одного из животворных источников современной европейской культуры. Делаются попытки найти в тексте аллюзии на древние артефакты, выявить творческий смысл философского мифа, раскрыть универсальные "экзистенциалы" человеческой жизни. Елена выступает центром философского эпоса в качестве нового типа героя. Одной из центральных проблем книги является проблема войны и мира.

Ключевые слова: античная культура, античная трагедия, герменевтика, философский эпос, проблема войны и мира, смысл жизни.

Stoliar M. B.

**THE PHILOSOPHICAL AND EPICAL RECONSTRUCTION
OF ANTIQUITY ACCORDING TO S. V. PROLEEV'S PHILOSOPHIC EPOS
"HELEN THE BEAUTIFUL: THE TRAGEDY OF BEAUTY"**

S. V. Proleev's philosophic epos "Helen the Beautiful: the Tragedy of Beauty" as the example of the hermeneutic approach to the antique culture is under analysis in this article. The author underlines the actuality of the Antiquity as one of the sources of modern European culture. Universal problems of human being are pointed out: solution of these problems is based upon the material of modern philosophic mythopoeitics. The author tries to find in the text of the book the allusions to ancient artifacts, to discover the creative sense of philosophic myth and to reveal "existentials" of human life – of childhood, youth, maturity and old age. Using the ideas of Stesichore's palinode and developing the version of Empedocle's tragedy "Helen", S. V. Proleev underlines cruelty and absurdity of Trojan war.

Due to S. V. Proleev's interpretation the antique tragedy becomes the point of crossing many collisions – the fate and the free choice, the pride and the humility, the real heroism and the perverted variants of it, the mind and the limits of its power. Moreover the tragedy of the beauty is the main idea of philosophical epos.

Overcoming the limitation of the antique stories about Helen the Beautiful, S. V. Proleev interprets the image of Helen in both "apophatic" and "cataphatic" ways and proclaims the new type of hero and the new values. This new interpretation is the opposition to ancient historic tendency of gnostic godding of Helen. S. V. Proleev suggests the unused potential of the myth about the most beautiful woman. It is interesting, that his interpretation bears some resemblance to the Old Testament story about the beautiful Joseph.

Key words: antique culture, antique tragedy, the hermeneutics, the philosophic epos, the problem of war and peace, sense of life.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2016